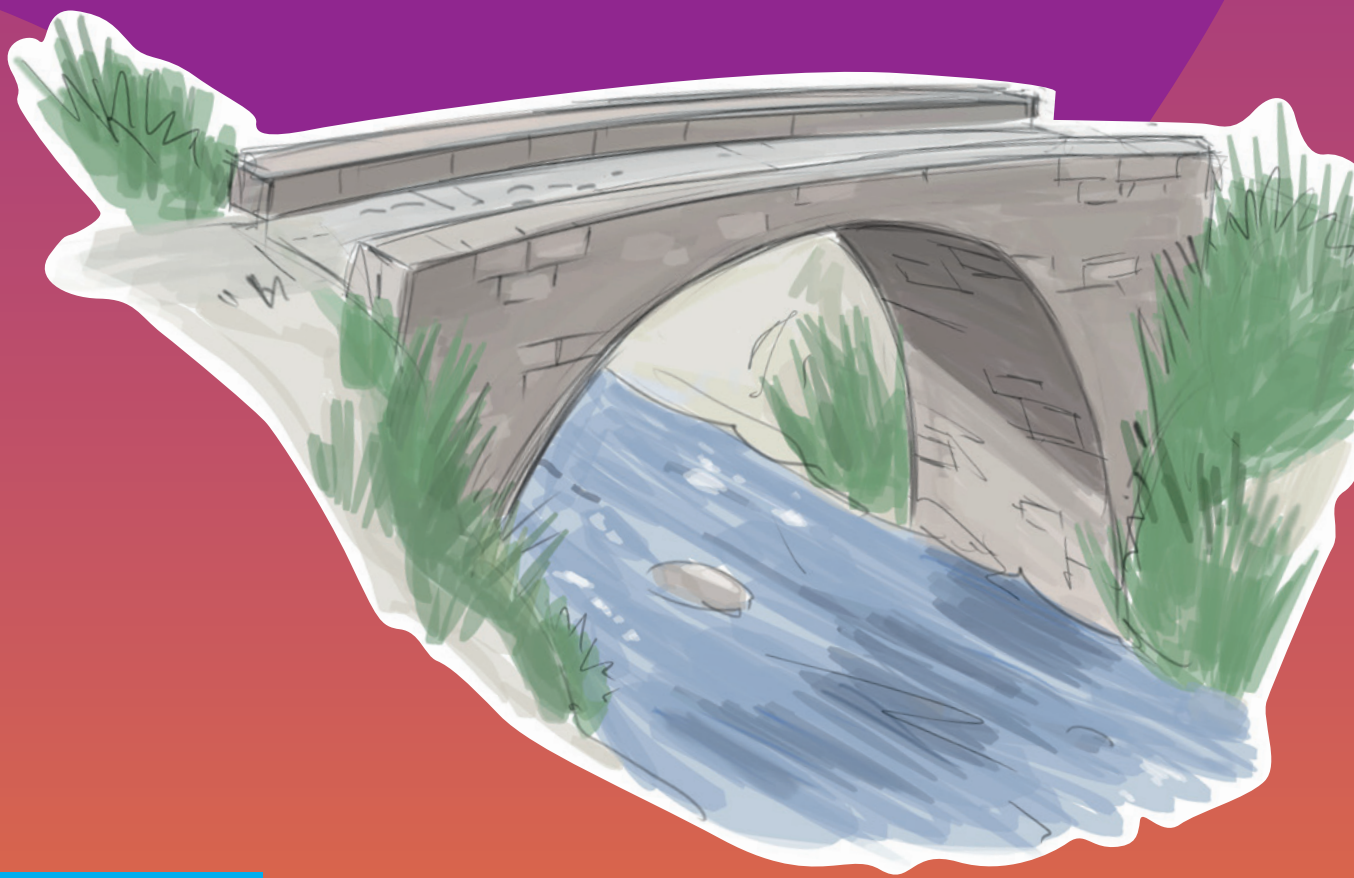

A KULTURÁLIS KÜLÖNBSÉGEKRE ÉRZÉKENY MEGKÖZELÍTÉS

**Eszközök a kíséret nélküli
gyermekkel dolgozó szociális
munkások számára**

**SOS CHILDREN'S
VILLAGES**

Co-funded by the Rights,
Equality and Citizenship
(REC) Programme of the
European Union

**Safe
Places
Thriving
Children**

IMPRESSZUM

Kiadja az SOS Children's Villages Belgium (SOS Gyermekfalvak Belgium) Belgiumban

Első kiadás: 2021. szeptember

SOS Kinderdorpen België

Munthofstraat 40/1CD

1060 Brussels

Belgium

E-mail: welcome@sos-kinderdorpen.be

A kötetet tervezte

Bestias Design

Illustrations

Stipe Kalajžić

Szerzők

SOS Children's Villages Belgium (SOS Gyermekfalvak Belgium):

Benji Jame és Pieter Nulens

Köszönetnyilvánítás

Az SOS Children's Villages Belgium szeretne köszönetet mondani Teresa Ngiginek a Children's Villages Internationaltól és Konstantinos Papadimitropoulosnak az SOS Gyermekfalvak Görögországtól nagyszerű tanácsaikért és meglátásaikért.

E kiadvány létrejöttét az Európai Unió támogatta. A kiadvány tartalmáért az SOS Children's Villages Belgium vállal felelősséget, és semmilyen formában nem tekinthető az Európai Unió nézeteit tükröző dokumentumnak.

A kulturális különbségekre érzékeny megközelítés

**Eszközök a kíséret nélküli gyermekekkel
dolgozó szociális munkások számára**

**Safe
Places
Thriving
Children**

1. BEVEZETŐ

A növekvő migráció, a menekültek és az otthonukat elhagyni kényszerülők emelkedő száma miatt az egész világon egyre gyorsabban terjed a kulturális sokszínűség (Európai Polgári Védelem és Humanitárius Segítségnyújtási Műveletek, 2011). Ennek eredményeképpen a gyermekvédelmi gondozásba kerülő fiatalok csoportja is jóval sokszínűbb, illetve létrejön egy új célcsoport is, a kíséret nélküli gyermekek. Ezek a változások számos kihívással járnak együtt. A szociális munkások olyan célcsoportokkal kerülnek kapcsolatba, amelyekről nagyon keveset tudnak. Megjelennek a kulturális akadályok, amelyek ronthatják az ellátás minőségét. Mindez bizonytalan helyzetet teremt a gondozást végzők számára. A traumatudatos szemléletmódon belül a kultúra hatása mindenképpen fontos tényező, amelyet figyelembe kell venni. Elsősorban azért, mert a traumához köthető mentális problémák különösen gyakoriak a menekültek körében (Baärnhielm, Ekblad, Ekberg, & Ginsburg, 2005), illetve mivel a traumatikus élmények rendkívül összetettek, és nagyban befolyásolja őket a személy identitása (kultúrája, etnikuma, nemzetisége, stb.) (Vinson, Majidi, & George, 2019). Tekintve, hogy a kíséret nélkül érkező gyermekek egyedi célcsoportot alkotnak, és hogy a trauma-élmények igen összetettek, a szociális munkásoknak rendkívül nagy kulturális érzékenységgel kell rendelkezniük (Bemak & Chung, 2017). Ebben rejlik azonban a dolog buktatója is. Egyrészt a szociális munkásoknak érzékenynek kell lenniük a kíséret nélküli gyermekek speciális szükségleteire, ugyanakkor nem szabad, hogy ezekre a szükségletekre szűkítsék le őket, vagy ezek alapján kategorizálják őket. Ebben a kiadványban először áttekintjük azokat a területeket, amelyeken a kíséret nélküli gyermekek különösen sérülékenyek, majd megvizsgáljuk, mit jelent a kulturális érzékenység az ezzel a célcsoporttal történő munka során, és miért fontos ez a traumatudatos szemléletmódban. Végül sorra vesszünk néhány olyan eszközt, amellyel a szociális munkások a traumatudatos szemléleten belül a kulturális különbségekre érzékeny módon tudnak dolgozni. A kiadvány célja nem az, hogy a **Biztonságos terek** – kibontakozó gyerekek gyakorlati útmutatót helyettesítse, inkább kiegészítésnek készült a kíséret nélküli gyermekekkel történő munkához.

2. A KÍSÉRET NÉLKÜLI GYERMEKEK ÉS A TRAUMATIKUS ÉLMÉNYEK

A gyermekvédelmi gondozásban részesülő kíséret nélküli gyermekek hosszú utat tettek meg, mire ide kerültek. Gyakran traumatikus eseményeket éltek át saját országukban, és extrém körülmények között kellett utazniuk. Egy új országba érkezve ismeretlen világgal találják szemben magukat, háttérrel nyújtó család vagy szociális háló nélkül, egy olyan világban, ahol idegennek tekintik őket. A kíséret nélküli gyermekek mint célcsoport tehát egy sor olyan speciális tényezőnek vannak kitéve, amelyek tovább súlyosbíthatják a traumájukat. A Gyakorlati útmutató az ártalmas gyermekkori tapasztalatokkal (ACÉ-k) foglalkozik. Felitti és Anda világos összefüggést mutatott ki az ACÉ-k és a későbbi testi, mentális és szociális problémák között ([Gyakorlati útmutató 23. old.](#)) Noha a

kíséret nélküli gyermekek sokszínű csoportot alkotnak, számos közös ACÉ-vel rendelkeznek. Mind a származási országban, mind a befogadó országba vezető úton, illetve a befogadó országba érkezés után is gyakran érik ezeket a gyermekeket és fiatalokat traumatikus élmények vagy olyan élmények, amelyek tovább súlyosbítják a már meglévő traumát (Vinson, Majidi, & George, 2019). Szociális munkásként fontos tisztában lenni azzal, hogy ez a csoport milyen speciális sérülésekkel rendelkezhet. Ugyanakkor az is nagyon lényeges, hogy ne korlátozzuk és szorítsuk be a fiatalok személyiségét a „kíséret nélküli gyermek” kategóriába és az ehhez köthető sérülésekbe. Egy ember identitása számos, egymást kiegészítő tulajdonságból / elemből tevődik össze. Az, hogy valaki menekült vagy kíséret nélküli gyermek, csak egyetlen tényező a sok közül, amely nem egyedül határozza meg egy fiatal többdimenziós identitását (Day & Badou, 2019).

Vinson és kollégái (2019) három szakaszra osztották azt a folyamatot, amelyen a menekültek vagy bevándorlók keresztülmennek. Mind a három szakaszban megjelenhetnek traumatikus vagy a traumát tovább rontó élmények.

1. SZAKASZ

Az első szakasz még az előtt zajlik, hogy az illető elhagyná saját országát. Ebben a fázisban premigrációs traumák fordulhatnak elő (Vinson et al, 2019). A menekültek otthonuk elhagyása előtt gyakran olyan eseményeket élnek át, mint a kínzás, a háború, az üldöztetés és a szerettek elvesztése. Ezek okozhatnak akut traumát, de komplex traumát is, például ha valaki hosszú ideig van kitéve erőszaknak vagy veszélynek, vagy a szüleitől történő elszakadás miatt folyamatosan hiányzik az életéből a szerető gondoskodás. Ezek a mélyreható élmények hatással vannak a mentális jólétre, és gyakran előrevetítik a pszichológiai traumát vagy a később jelentkező egyéb egészségügyi problémákat.

A következő helyzetek vagy események készíthetik a fiatalokat arra, hogy elmeneküljenek saját országukból (De Haene, Loots, Derluyn, 2014; UNHCR, Platform kinderen op de vlucht, 2020):

- **Háború és fegyveres konfliktus**
- **Üldöztetés** - pl. a család etnikai hovatartozása vagy politikai nézetei miatt.
- **Bántalmazás és erőszak** - kényszerű beállítás a hadseregbe, csatlakozás fegyveres erőkhöz vagy bandákhoz; családon vagy közösségen belüli erőszak; ha nincs senki, akihez védelemért lehet fordulni, stb.
- **Természeti vagy ökológiai katasztrófa** - hurrikán, árvíz, vulkánkitörés, globális felmelegedés okozta szárazság, stb.
- **Kizsákmányolás** - embercsempészet, kényszermunka vagy szexuális kizsákmányolás.
- **Szexuális irányultság vagy nemi identitás (LMBTQI+) miatti üldöztetés** - Amikor egy fiatal szexuális irányultságát vagy nemi identitását nem fogadja el a helyi közösség / kultúra.
- **Családi elvárások** - a szülők a jobb élet és jobb lehetőségek reményében küldik el gyermekeiket másik országba.
- **Gazdasági és tanulmányi ambíciók** - amikor az egyén saját országában nincs elég lehetőség.
- **Családegyesítés** - pl. a gyermekek vagy fiatalok a szülőhöz vagy más rokonhoz költöznek, vagy a rokonok előre küldik őket abban a reményben, hogy később majd újra egyesülhetnek.

2. SZAKASZ

A második szakasz az anyaországból való elmenekülés és az új országban való letelepedés között zajlik. Az anyaország elhagyása (gyakran kényszer hatására) már önmagában rendkívül drasztikus. A menekültnek hátra kell hagynia családját, társas kapcsolatait és értékeit is (Vinson et al., 2019). Bemak és Chung (2017) ezt **a kényszerű otthonelhagyásból fakadó traumának** nevezi. Az otthon elhagyása nyilvánvalóan nem old meg minden problémát. Az út során a fiataloknak új stresszorokkal kell szembenéznük. Az úton veszélyes, rossz-szándékú emberekkel találkozhatnak, vagy ingatag csónakon kell megtenniük hosszú tengeri utat. Még ha védelmet kérnek is egy menekülttáborban, az sem garantálja a biztonságos környezetet. A túlszűfoaltság, az erőszak, a nem megfelelő higiénia, az élelmiszer és az egészségügyi ellátás hiánya traumát okozhat, vagy súlyosbíthatja a meglévő traumákat (Bekman & Chung, 2017).

3. SZAKASZ

A harmadik szakasz akkor kezdődik, amikor az új országba érkezés után megkezdődik a letelepedés. Ezt krónikus fázisnak nevezik (Vinson et al., 2019). Egy új országba érkezéskor a fiatalok által elképzelt ideális kép összeomlik, és új stresszorokkal szembesülnek. Az új környezetet a fiatalok nem biztonságosként élik meg, és látszólag apró dolgok is bizalmatlanságot válthatnak ki belőlük. Családjaik elvárásait és a jobb élet reményét a tehetetlenség érzése váltja fel. Nincs irányításuk a helyzet felett, nem tudják támogatni családjukat, és mindezt súlyosbítja a magányosság. Ezek együtt gyakran destruktív megküzdő stratégiákhoz vezetnek (Gonzalez & Lauwereys, 2020; Cheyns, 2020).

Az új országba érkezést kísérő napi stresszorok megnehezíthetik az alkalmazkodást, és ronthatják a menekültek mentális egészségét. Ilyen stresszorok például: a szociális és gazdasági nyomás, a státusz elvesztése, a rasszizmus, a diszkrimináció és megbélyegzés, fenyegetések és erőszak, elidegenedés (Vinson et al., 2019). A következő lista azokat a bevándorlást követő stresszorokat tartalmazza, amelyekkel a kíséret nélküli gyermekek szembesülhetnek, és amelyek traumatikus élményeket okozhatnak, vagy tovább súlyosbíthatnak már meglévő traumákat (Bekman & Chung, 2017):

- **Új nyelv megtanulása, munkavállalás és tanulás** - Az ezekhez kapcsolódó frusztráció hozzájárulhat a trauma kialakulásához.
- **A rasszizmus, az idegengyűlölet és a megbélyegzés** megnehezítheti a bevándorlást követő beilleszkedést.
- **Negatív politikai reakció** a menekültekre a médián és a közösségi médián keresztül. Ezek a reakciók hozzájárulnak a menekültek pszichológiai traumájához.
- **A túlélők büntudata** - Az anyaországgal kapcsolatos üzenetek túlélő-büntudatot válthatnak ki.
- **Az átláthatóság hiánya és a lassú eljárások folyton jelen lévő bizonytalanságérzést okoznak.**
- **Kevés kapcsolat a családdal** - Az anyaországban maradt családdal praktikus okok miatt gyakran nehéz a kapcsolattartás. Ezt tovább rontja, hogy a családtagok sokszor még ugyanabban a helyzetben vannak, amelyből a fiatal elmenekült.

Ebben a fázisban a fiatalokat sokszor kéri arra, hogy osszák meg traumatikus élményeiket szociális munkásokkal és különböző állami szervekkel. Az ellátás töredezettsége és bürokratikus volta miatt gyakran el kell ismételniük traumájuk történetét. Ennek az állandó ismétlésnek a hatására a fiatalokban kialakulhat az az érzés, hogy ők egyfajta „mozgó seb”. Úgy érzik, a traumájuk határozza meg őket, amelyre folyamatosan emlékeztetik őket, miközben nem történik semmilyen javulás. Sőt, ilyen helyzetben a fiatalok sokszor egyfajta bírót látnak a szociális munkásban, aki eldönti, hogy a traumájuk valódi-e.

Ahogy a menekültek vagy bevándorlók által végigjárt folyamat szakaszai mutatják, a kíséret nélküli gyermekek traumatizált agya már hónapok vagy akár évek óta túlélő üzemmódban működik, hiszen folyamatos stressz alatt állnak. Még akkor is, ha találnak befogadó országot, és kapcsolatba kerülnek szociális

munkásokkal, sokszor nem érzik biztonságosnak a helyzetet. Egyrészt mert ismeretlen környezetben találják magukat, másrészt mert a trauma hatásait nem könnyű visszafordítani. Gyakran hosszú ideig tartó szabályozás szükséges ahhoz, hogy az agy képes legyen megtanulni beintegrálni és feldolgozni a traumatikus élményeket (Perry, 2017).

Traumatudatosan dolgozni azt jelenti, hogy tisztában vagyunk azzal, hogy a kíséret nélküli gyermekek érzékenyek, és könnyen kiváltódik náluk a stressz válasz. A tolerancia-ablakból (vö. Gyakorlati útmutató 42. old.) tudjuk, hogy a traumát átélt fiatalok esetében az ablak általában szűkebb, és izgalmi szintjük könnyen elmozdul az optimálisról. Látszólag triviális dolgok vagy események rendkívül erős reakciót tudnak kiváltani, és így újraélik a traumatikus élményeket.

3. KULTURÁLIS ÉRZÉKENYSÉG

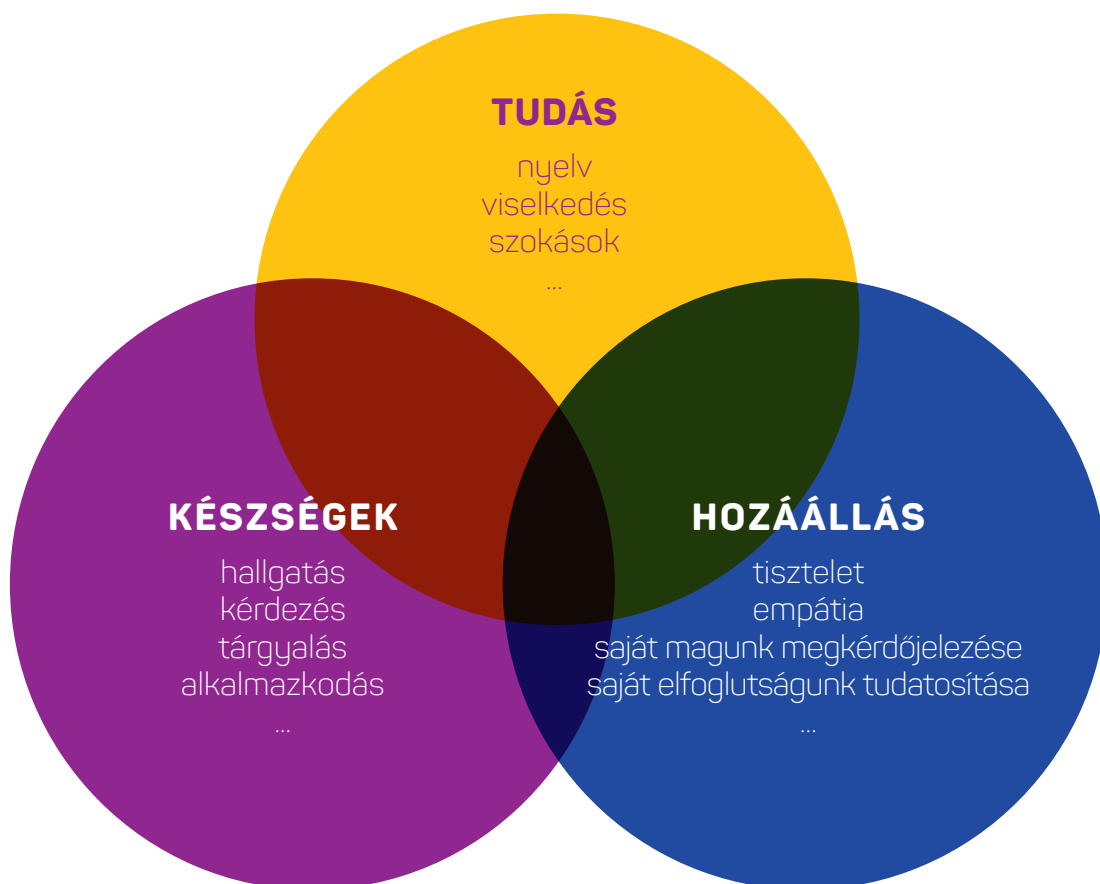
A menekültek vagy bevándorlók esetében nagyon könnyen alakulnak ki traumához köthető problémák. Ennek ellenére a nyugati országokban a traumakezelést a helyi, főként fehér lakosságra szabják, nem a kíséret nélküli gyermekek igényeire. A jó ellátáshoz elengedhetetlen a kulturális érzékenység. A kultúrának valójában rendkívül nagy hatása van a traumára. Vinson és szerzőtársai szerint (2019) a trauma számos aspektusát befolyásolják olyan kulturális tényezők, mint:

1. hogyan éli meg valaki a traumát,
2. milyen jelentést tulajdonítanak a traumának;
3. hogyan jelennek meg a tünetek;
4. a tüneteket és a viselkedést abnormálisnak tartják-e vagy sem;
5. mennyire hajlandó az egyén segítséget kérni mentálhigiénés szakemberektől;
6. mennyire hajlandó az egyén segítséget kérni saját kultúráján belül és/vagy kívül;
7. hogyan reagál az egyén a segítségre;
8. a kezelés hatékonysága;
9. az erő, az ellenállóképesség és a megküzdési stratégiák forrásai.

Emellett a kulturális tényezők a biztonságérzet kialakításában is fontos szerepet játszanak. Hiszen a legtöbb fiatal nem rögtön érzi magát biztonságban egy számára új kultúrában, így folyamatosan éberen figyeli az ismeretlen világból érkező ingereket. A fiatalokkal szemben támasztott társadalmi elvárások szintén kulturálisan meghatározottak. A kultúra hatása tehát igen jelentős, így az ezzel kapcsolatos érzékenység elengedhetetlen a kíséret nélküli gyermekekkel történő munka során.

3.1. MIT JELENT A KULTURÁLIS ÉRZÉKENYSÉG?

A kulturális érzékenység azt jelenti, hogy tudatában vagyunk az emberek közötti különbségek és hasonlóságok meglétének, anélkül, hogy ezekhez értékeket társítanánk – pozitív vagy negatív, jobb vagy rosszabb, helyes vagy helytelen. Nincs jó és rossz, helyes és helytelen, csak más, különböző. Mindez magában foglalja azt is, hogy tudatosítjuk a meglévő ítélezéseket és előítéleteket, amelyek egy kultúrán belül gyakran láthatatlanok (Bennett, 2017; Dabbah, 2020). Ezen túl a kulturális érzékenység azt is jelenti, hogy tiszteljük és elfogadjuk a másikat még akkor is, ha a kölcsönös megértés nehéz. Viszonylag rövid története alatt a kulturális érzékenység fogalmát sokféleképpen értelmezték: megszerzendő tudásként, elsajátítandó készségként és alkalmazandó hozzáállásként. A válasz valószínűleg a három kombinációjában rejlik: a kulturális érzékenységnek tükröződnie kell a tudásban, a készségekben és a hozzáállásban is. Mindhárom aspektus visszatérő eleme a fiatalokkal folytatott párbeszéd fontossága.

TALLOEN & VANMECHELEN (2018)

TUDÁS

A kulturális különbségekre érzékeny megközelítésnek része, hogy nyitottak legyünk más kultúrák nyelvének, viselkedésének és szokásainak megtanulására (Talloen & Vanmechelen, 2018). Ez megtehető az adott irodalom tanulmányozásával is, ideális esetben azonban olyan fiatalokkal történő beszélgetés útján zajlik, akik az adott kultúrában nőttek fel. Így maguknak a fiataloknak a szemszögén keresztül ismerhetjük meg a kultúrát. Szintén fontos aspektusa lehet a kulturálisan érzékeny tudásnak, ha ismerjük a kíséret nélküli gyermekek sajátos érzékenységeit, amennyiben elkerüljük az (elő)feltételezéseket.

Ugyanakkor pusztán a kultúrákkal kapcsolatos tudás nem növeli a kultúrák közötti kompetenciánkat, a készségek és a hozzáállás ugyanolyan fontosak. Sőt, ez a megközelítés nem állja meg a helyét egy olyan társadalomban, ahol nagyon magas szintű a sokféleség. A bevándorlás olyan mértékben teszi sokszínűvé a társadalmat, hogy már szinte lehetetlen megfelelő tudást szerezni a kultúrák és identitások ilyen végeláthatatlan keverékében.

KÉSZSÉGEK

Fontos készségek a kulturális különbségekre érzékeny megközelítésben: a hallgatás képessége, az egyezkedés és az alkalmazkodás képesség (Talloen & Vanmechelen, 2018). Csakúgy, mint a tudásszerzés esetében, itt is fontos kiindulópont a fiatalokkal folytatott párbeszéd. Párbeszédbe lépni azt jelenti, hogy érdeklődést mutatunk egy fiatal élményei iránt, információt ajánlunk fel azzal kapcsolatban, mivel járhat a bevándorlás egy másik országba, és eszközöket kínálunk ezek kezeléséhez (Gonzalez & Lauwereys, 2020). Szociális munkásként fontos, hogy egy párbeszéd során nyelvi érzékenységgel is rendelkezünk. A szociális munkás által használt szavak roppant nagy hatással lehetnek egy fiatalra. Ezért a szociális munkásoknak meg kell tanulniuk tiszteletteljes, támogató és gondoskodó szavakat használni, amelyek tekintettel vannak a fiatal helyzetére és identitására (Aycok et al., 2017). Bizonyos szavak vagy kifejezések egyesek számára teljesen ártatlannak tűnnek, másoknak azonban sértőek vagy érzéketlenek lehetnek.

Azáltal, hogy beszélgetünk a fiatalokkal, saját kultúránkat, így saját magunkat is jobban megismerjük. Így jobban ráláthatunk saját (kulturálisan vagy társadalmilag meghatározott) gondolkodásmódunkra. A kulturális különbségeket nem megszüntetni kell, hanem felhasználni őket arra, hogy jobb kapcsolatot alakítsunk ki a fiatalokkal. Ha a kulturális különbségeket nem csupán leírjuk, mint a fiatalok és a szociális munkások számára elkerülhetetlen nehézséget, hanem kihasználjuk őket beszélgetésindításra, lehetőséget teremtünk a megértésre és az elfogadásra (Gonzalez & Lauwereys, 2020). Ez egyúttal erősítheti a fiatalok rezilienciáját és a bizalom kialakulását.

HOZZÁÁLLÁS

A kulturális különbségekre érzékeny megközelítésben a szociális munkás hozzáállása kulcsfontosságú. Ebben a hozzáállásban fontos szerepet kap a tisztelet, az empátia, a saját magunk megkérdőjelezése, illetve saját előítéleteink ismerete (Talloen & Vanmechelen, 2018). Itt a kulturális érzékenységet nem tudásnak tekintjük, amely megszerezhető, vagy készségként, amely elsajátítható, hanem egy élethosszig tartó folyamatnak, amelyben a szociális munkás mindig igyekszik tudatosnak lenni saját magával kapcsolatban (Chiarenza, 2012).

A kulturálisan érzékeny hozzáállás három fő összetevőre bontható:

1) LE KELL BONTANI A „MENEKÜLT” VAGY „BEVÁNDORLÓ” KÖSZOBRÁT

Ez azt jelenti, hogy a menekülteket és bevándorlókat nem homogén csoportként kezeljük (Vinson et al., 2019). Amikor rájövünk, hogy egy csoporton belül is vannak különbségek – ahogy Chiarenza (2012) nevezte, sokszínűség a sokszínűségben belül – sokkal árnyaltabban látjuk az előttünk álló embert. A kultúra és a nem, az életkor, társadalmi osztály, a szexualitás és egyéb tényezők találkozásának megvizsgálása segít abban, hogy a szociális munkás felismerje az egyéni sokszínűséget (Chiarenza, 2012). Ahelyett, hogy az egyéneket kultúrájuk kontextusában szemlélnénk, nyitott hozzáállást kell tanúsítanunk a sokféleséggel és a különbözőséggel szemben. Minden találkozás lehet kultúrák közötti találkozás, így ilyennek is kell kezelni (Vinson et al., 2019).

2) A FIATALOKAT SAJÁT TAPASZTALATAIK ÉS IDENTITÁSUK SZAKÉRTŐJÉVÉ KELL TENNI

A szociális munkásnak ki kell lépnie a szakértő szerepéből, és hagynia, hogy a fiatalok maguk legyenek saját tapasztalataik és identitásuk szakértői. A kulturálisan érzékeny ellátás középpontjában a személy saját hangja áll, nem csak azáltal, hogy teret engedünk a fiatal személyes történetének, de azáltal is, hogy figyelembe vesszük vágyait, elvárásait és hiedelmeit. Ez azt is jelenti, hogy lehetőséget adunk a fiataloknak arra, hogy úgy illeszkedjenek be a mi társadalmunkba, hogy közben ne kelljen eldobniuk saját kulturális értékeiket és normáikat. Ehhez a hozzáálláshoz nélkülözhetetlen az őszinte, tiszteletteljes kíváncsiság és a nyitottság, feltételezések és előítélet nélkül. A „nem tudás” a szociális munkás erőssége is lehet.

3) ÖNKRITIKUS ÉS ÖNMAGUNKKAL KAPCSOLATBAN TUDATOS HOZZÁÁLLÁS

A szociális munkásoknak aktívan meg kell kérdőjelezniük saját helyzetüket. A kulturálisan érzékeny gondolkodásmód azt jelenti, hogy tudatában vagyunk társadalmilag és kulturálisan meghatározott nézeteinknek (Breebaart, Nanninga, Alim, & Mast, 2019; Bennett, 2017). Az aktív önreflexió által a szociális munkás nem pusztán bizonyos nemzetiséget és kultúrát lát a bevándorlókban és a menekültekben, hanem őket magukat is. Mindenkinek van nemzetisége és kultúrája, senki sem semleges. Elengedhetetlen, hogy átláthatóak legyünk a fiatalok számára. Ehhez az átláthatósághoz hozzájárul, ha beszélgetünk velük saját értelmezéseinkről, szokásainkról, hagyományainkról, stb., és arról, hogy ezek mennyiben különböznek az övéiktől. Az ilyesfajta önkritika egyik legnagyobb akadálya saját elfogultságunk. Ez gyakran mélyen beégett és történelmileg kialakult gondolkodási mintákat vagy előítéleteket takar, amelyeket emiatt nem könnyű felismerni. Gyakran nem vagyunk tudatában annak a (kulturális) keretrendszernek, amelyből a világot szemléljük és megtapasztaljuk. Hiszen végeredményben a kultúrát születésünktől kezdve kapjuk. Beleszületünk, ebben növünk fel, így a körülöttünk lévő világ evidenssé válik, és semlegesként éljük meg. Ha kulturálisan érzékeny megközelítéssel akarunk dolgozni, el kell engednünk azt az elgondolást, hogy képesek vagyunk objektívek lenni. Hiszen mindig kulturálisan átszínezett keretekben gondolkodunk, cselekszünk és reagálunk (Breebaart et al., 2019; Gonzalez & Lauwereys, 2020). Erre a hozzáállásra építve a szociális munkások elkezdhetik felismerni saját hatalmi pozíciójukat, és egyenlőségen alapuló kapcsolatokat tudnak kialakítani. Ilyen kapcsolatokban a fiatalokat nem ítélik meg vagy el múltjuk és háttérük miatt, egy traumatörténet megosztása pedig erőt adó lehetőséggé válik, nem pedig egy újabb sérülés forrásává.

3.2. A KULTURÁLIS ÉRZÉKENYSÉG BUKTATÓI

A kulturális érzékenységhöz kapcsolódnak bizonyos buktatók is, amelyekkel fontos tisztában lenni (Chiarenza, 2012):

- A kultúrát gyakran úgy tekintik, mint ami kizárólag a nemzetiséghez kapcsolódik. Ha ilyen módon az etnikai különbségekre helyezük a hangsúlyt, figyelmen kívül hagyjuk a menekültek identitását, és csupán nemzetiségükre szűkítjük le őket. A kultúra rengeteg identításvonáshoz, viselkedéshez és szokáshoz kapcsolódik, nem pusztán a nemzetiséghez.
- A kultúrát gyakran csak 'a másikkal' kapcsolatban érzékeljük. Az a menekült vagy bevándorló, aki nem felel meg a nyugati, fehér normáknak, így kulturális értelemben színes, míg a helyi szociális munkás kulturálisan semleges. A szociális

munkásoknak nem szabad ennek a logikának a mentén értékelniük kulturális keretrendszerüket. Ez ugyanis kulturális normát hoz létre, és állandósítja a kirekesztő mechanizmusokat. A növekvő kulturális sokszínűségben a befogadó társadalomnak meg kell kérdőjeleznie önmagát, és fel kell ismernie a domináns csoport kiváltságos helyzetét (Arikoglu et al., 2014).

- A kulturális különbségekre való összpontosítás elterelheti a figyelmet az egyenlőtlenségben szerepet játszó strukturális tényezőkről. Ez ahhoz vezethet például, hogy a sérülékenységet a kultúrának tulajdonítjuk: egy fiatalnak azért vannak pszichés problémái, mert egy bizonyos kultúrához tartozik. Chiarenza (2012) ezt az áldozathibáztatás egyik formájának nevezi.
- Ahogy korábban is említettük, a kultúrára helyezett hangsúly oda vezethet, hogy az azonos kulturális háttérrel rendelkező embereket homogén csoportként kezeljük. Szociális munkásként ezt mindig el kell kerülni. Figyelni kell az adott személy identitásának minden aspektusára, azaz látni kell a sokszínűséget a sokszínűségben belül. Minden ember, noha egy bizonyos kultúrából származik, személyes, egyedi módon éli meg azt a kultúrát. A kultúra fontos összetevője lehet az ember identitásának, de nem ez az egyetlen összetevője.

A szociális munkásoknak fel kell tenniük maguknak a kérdést, hogy mennyire kulturálisan érzékeny módon foglalkoznak a fiatalokkal. Ne feledjük, hogy ez egy nehéz tanulási folyamat, amely nyitottságot és kíváncsiságot igényel. A következő kérdéseket fontos megvizsgálni:

- Milyen feltételezéseim vannak a fiatallal kapcsolatban? Ismerem a nemzetiségi vagy vallás mögött lévő embert?
- Tudatában vagyok saját személyes értékeimnek? Hogyan hatnak ezek szakmai hozzáállásomra?

Néhány tipp a szakmabeliek számára:

- Mutassunk érdeklődést azok iránt a témák iránt, amelyek jelen vannak azokban a csoportokban, amelyekkel dolgozunk. Hogyan változnak ezek a különböző csoportokban? Hogyan éli meg ezeket a fiatal? Megértés vagy elutasítás kapcsolódik bizonyos témákhoz? Beszéljünk ezekről.
- Kommunikáljunk világosan. Szánjunk időt arra, hogy egyértelműsítsük az elvárásokat, és hogy milyen segítségre vagy támogatásra van igény. Mindig győződjünk meg arról, hogy jól értjük egymást. Ne használjunk olyan megfogalmazást, amellyel ráerőltetjük saját értelmezésünket a másikra. Helyette legyünk kíváncsiak, és kérdezzük meg, mit érez a másik ezzel kapcsolatban. Ez segít a bizalom kiépítésében.
- Tiszteljük és értékeljük a kulturális különbségeket és hasonlóságokat.
- Elemezzük saját kulturális hozzáállásunkat.
- Maradjunk kíváncsiak. Így folyamatosan tanulni fogunk, és valódi kapcsolatokat tudunk kialakítani. Mindez ahhoz vezet, hogy megfelelő segítséget és támogatást tudunk nyújtani.

Hasznos lehet, ha egy kulturális szempontból hozzáértő személy felügyeli a szociális munkások munkáját. Ez a személy felismerheti a csapdákat és a sémákat, amelyekbe a szociális munkás esetleg beleesik, így segíteni tudja a kulturális érzékenység megvalósítását.

4. NÉHÁNY FONTOS TÉMA A KÍSÉRET NÉLKÜLI GYERMEKEK ÉLETÉBEN

Amikor magukat a kíséret nélküli gyermekeket kérdeztük informális beszélgetés formájában arról, melyek az új, belgiumi környezetük legfeltűnőbb elemei, meglepő témákat említettek. Az egyik fiatal például a belga állattartási kultúráról beszélt:

„A kutyákat itt olyanak tekintik, és úgy is kezelik, mintha gyerekek lennének. Nálunk a kutyák munkafeladatot látnak el a gazdaságban, vagy szabadon kóborolnak az utcán.”

Egy másik fiatal a felnőttekről és az idősekről beszélt:

„Belgiumban azt tanulja meg az ember, hogy amikor egy tanárhoz vagy idősebb felnőtthez beszél, felfelé nézzen, és indokolja meg a viselkedését vagy véleményét. Otthon gyerekként én azt tanultam, hogy amikor idősebbel beszélek, lefelé kell nézni.”

Fontos témák voltak még a szexualitás, a férfi és nő közötti kapcsolat, a gyermeknevelés, az étel, a ruházkodás, az alkoholfogyasztás, a dohányzás, az egyénközpontú vagy a közösségközpontú kultúrák, az életmód, stb.

A kíséret nélküli gyermekek véleménye új környezetükről rávilágít arra, hogy az újonnan érkezők legfontosabb kulturális problémái gyakran láthatatlanok azoknak a gondozást végzőknek a számára, akik ebben a kultúrában nőttek fel. Ez nagyban megnehezíti a kulturálisan érzékeny munkamódot. Rendkívül fontos tehát, hogy éberek maradjunk, és észrevegyük, milyen magától értetődőnek és semlegesnek tartjuk saját kultúránkat, és azt várjuk a fiataloktól, hogy alkalmazkodjanak hozzá. Ahogy korábban is említettük, éppen ebben rejlik a kulturális érzékenységek erőssége. A kulturális különbségek olyan platformot teremtenek, amelyről párbeszédet tudunk kezdeményezni a fiatalokkal. A következőkben néhány olyan témáról lesz szó, amely fontos szerepet játszik a kíséret nélküli gyermekek életében.

IDENTITÁS

A kíséret nélküli gyermekek azzal a nehéz feladattal találják szemben magukat, hogy egy új „identitást” kell kialakítaniuk, amelyben helyet kell kapnia mind a régi, otthoni dolgoknak, mind az új országnak. Ezek a fiatalok tehát gyakran a két világnak megfelelő (otthon és befogadó ország), különböző alidentitásokat alakítanak ki. Ez rengeteg energiát és rezilienciát igényel, és elkerülhetetlenül törésekhez vezet a különböző környezetek között, illetve saját magukban. Ahhoz, hogy támogatni tudjuk a fiatalokat ebben a folyamatban, nélkülözhetetlen a kulturálisan érzékeny hozzáállás (Gonzalez & Lauwereys, 2020).

VALAHOVA TARTOZÁS

A kíséret nélküli gyermekek identitásának kialakulásához a biztonság és a kölcsönös bizalom érzése mellett szükség van a valahova való tartozás érzésére is. Ez az érzés csak stabil kapcsolatok révén tud kialakulni egy olyan környezetben, amely biztonságos és kényelmes. Az ilyen környezet megteremtéséhez egy oda-vissza működő folyamatra van szükség a fiatal és az új környezet között. Egyrészt a fiatalnak akarnia kell részévé válnia ennek az új környezetnek, és akarnia kell ebbe energiát fektetni. Másrészt azt is éreznie kell, hogy feltétel nélkül része ennek az új környezetnek vagy csoportnak. Ugyanilyen kölcsönös kapcsolatot lehet (és lehetőség szerint kell is) kialakítani (vagy visszaállítani) a fiatal és a bevándorlás előtti környezet között (Day & Badou, 2019).

FOLYTONOSSÁG AZ ÉLETTÖRTÉNETBEN

A kíséret nélküli gyermekekkel végzett munka egyik buktatója, ha túlságosan az új környezetbe történő beilleszkedésre koncentrálunk. Ezzel háttérbe szorul a származási ország környezete, és ezzel együtt a fiatal identitásának jelentős része is. Ha elismerjük a származási ország környezetét, és beemeljük azt az új környezetbe, elősegítjük az élettörténet folytonosságát és a fiatal identitásának fejlődését. Ehhez első lépésben meg kell adni a fiatalnak a szabadságot, hogy felfedezze saját kultúráját az új környezetben belül. Másodszor ösztönözni kell arra, hogy beszéljen saját családjáról. Fontos beszélgetésindító lehet, ha együtt nézegetünk fényképeket, vagy közösen állítunk össze egy családi dobozt. Mindezzel biztosíthatjuk azt is, hogy a fontos „hiányzók” újra „jelen” legyenek, és helyet kapjanak a fiatal identitásának kialakulásában. Ugyanakkor az is fontos, hogy tiszteletben tartsuk, mennyire áll kész a fiatal ezekre a beszélgetésekre, mivel ezek az élmények triggerként működhetnek a számára (Gonzalez & Lauwereys, 2020; Cheyns, 2020).

SZOCIÁLIS HÁLÓ KIÉPÍTÉSE

Nem szabad alábecsülni a társas kapcsolatok fontosságát. Amikor valaki új életet akar kezdeni, ez minden további növekedés alapja. Az új környezetben hasznos lehet olyanokkal kapcsolatba kerülni, akik ugyanabból az országból jöttek, és ugyanazokon a folyamatokon mennek keresztül. A fiatalok egyébként is hajlamosak azok társaságát keresni, akik hasonló élményekkel rendelkeznek, és hasonló életmódot folytatnak. Az azonos országból érkezés vagy a hasonló élmények jó kiindulópontjai lehetnek a kapcsolatépítésnek, ugyanakkor nem garantálják a hosszan tartó barátságot. Fontos, hogy kiépüljön egy teljes kapcsolati hálózat iskolai kapcsolatokkal, támogató családokkal, fiataloknak szóló eseményekkel, sport klubokkal, ismerősökkel, stb. Ez hosszú ideig eltarthat. A szociális munkások segíthetnek ennek a hálózatnak a kiépítésében, például szervezhetnek olyan közös programokat a fiatalokkal, ahol lehet barátkozni és kapcsolatokat teremteni.

5. ESZKÖZÖK A GONDOZÁST VÉGZŐK SZÁMÁRA

“ Először szabályozzunk, aztán kapcsolódjuk, és azután tanítsunk”.

(Perry, 2020)

A traumát átélt kíséret nélküli gyermekekkel történő munka során fontos szem előtt tartani a következőket: Először szabályozzunk, aztán kapcsolódjuk, és azután tanítsunk. Ez az alapgondolata a fiatalok támogatásának és a velük való beszélgetésnek.

(Perry, 2020)

SZABÁLYOZÁS

A szabályozás azt jelenti, hogy a fiataalt eljuttatjuk az ijedtség állapotából a nyugalom állapotába. Ha segítünk neki, hogy a figyelme az „itt és most”-on legyen, elősegítjük érzelmi- és viselkedésszabályozását. Ebben segíthet egy szenzoros feladat. Emellett egy kellemes, pozitív emlék biztonságos alapot adhat a fiatalnak mind testileg, mind lelkileg. Ez jó alap a nyugalom eléréséhez. A relaxációs technikák és légzési feladatok megtanítása szintén hasznosnak bizonyult ezen a téren (Perry, 2020).

Ugyanakkor ezeknek a fiataloknak a legfontosabb továbbra is a pihenés. Ezt elérhetjük szó szerinti pihenéssel is, de testmozgással is. A testmozgás hozzájárulhat azon agyi területek fejlődéséhez, amelyek a trauma miatt nem fejlődtek megfelelően (Perry, 2020). A szabadidős tevékenységek szintén fontosak, hiszen ezek pozitív élményeket adnak, és elősegítik az identitás szélesedését. „Több vagyok, mint pusztán a traumám”.

KAPCSOLÓDÁS

A szabályozást a kapcsolódás követi. A kapcsolódás kialakítása elősegíti a nyugalom megtartását. A kapcsolatok biztonságos támogatást adnak, illetve olyan hálózatot, amely segít a fiatalnak megküzdnie a traumájával. Ezek az új kapcsolatok nem csak a jelenre, de a múltra is pozitívan hatnak, hiszen soha nincs késő a boldog gyermekkorhoz.

TANÍTÁS

Miután a fiatal megtalálta a lelki egyensúlyt és kialakított egy támogatói bázist, elkezdődhet az ismeretátadás. Ennek célja, hogy a fiatal megfelelő rezilienciával tudjon működni az életben, és képes legyen az önszabályozásra.

Ezen a ponton kezdhet el a szociális munkás dolgozni a fiatallal, például pszichoedukáció által. A pszichoedukáció támogató lehet a szociális munkás számára is, de a fiatal számára is. A gyakorlati útmutatóból megszerezhető ismeretek a traumáról sokat segíthetnek. Gondoljunk például a (hosszan tartó) stresszre és annak a testre, az érzelmekre, a gondolatokra és a viselkedésre gyakorolt hatásaira, vagy arra a lényegre törő mondatra, amely arról szól, hogyan küzdenek meg a fiatalok a traumával: „Az abnormális körülményekre adott normális reakció.” Ezek az ismeretek segítenek felismerni és normális mederbe terelni a problémákat és panaszokat. Mivel a traumáról szóló információk gyakran bonyolultak és túl sok van belőlük, mind a szociális munkásnak, mind a fiatalnak nehéz világos áttekintést kapni. Ezért tanácsos, hogy kezdjük azzal, amiről a fiatalnak problémát jelent (Cheyns, 2020).

Azon fiatalok számára, akiknél hiányzik a közös nyelv, a pszichoedukáció különösen nehéz. Ekkor segíthet a **vizualizáció**, a történet képekben történő megjelenítése. Ez megtámogatja a beszélgetés nyelvi elemeit, lelassítja a beszélgetést, és lehetőséget ad a fiatalnak arra, hogy külső szemlélőként tekintsen saját történetére. Továbbá később többször is vissza lehet térni hozzá, hiszen látható formában megmarad. A **metaforák és mesék** használata szintén támogathatja a beszélgetést. Ezek segítségével ki tudunk fejezni olyan dolgokat, amelyeket lehetetlen vagy nagyon nehéz kimondani, amelyek érthetőek és érzelmeket tartalmaznak (Cheyns, 2020). Bizonyos kultúrák különösen gazdagok metaforákban és mesékben. Ezek a kultúraspecifikus metaforák és mesék jól támogatják a kulturális különbségekre érzékeny munkamódszert.

- Például ha a kis felhőkből nem tud esni, viharfelleggé állnak össze, amely beteríti az egész égboltot. Bizonyos kultúrákban ez a metafora azt jelenti, hogy ha valakinek nincs lehetősége arra, hogy kifejezze az érzelmeit, és elrejtje azokat, végül mind egyszerre fog kitörni.

NÉHÁNY MÓDSZER

Számos módszer létezik a fiatalokkal történő beszélgetés elősegítésére. Olyan eszközök ezek, amelyek koncentráltan foglalják magukban a korábban említett vizualizáció, a metaforák és mesék használatát a fiatalokkal való beszélgetés közben. Fontos, hogy ezeket a módszereket csak akkor használjuk, ha a fiatal már megtanulta a szabályozást, és ha már kialakult a kapcsolat. A fiatalok csak akkor képesek beszélni traumatikus élményeikről, ha már tudják szabályozni érzelmeiket, és biztonságosnak érzik a kapcsolatot.

Íme egy lista néhány ilyen módszerről:

- **Az élet fája** Vizuális módszer, amely egy fa metaforájának segítségével mesélteti el a fiatallal saját történetét. Az ágak, a gyümölcsök és a gyökér az élet különböző területeit képviselik. Ezt a módszert a Dulwich Centre-ben dolgozták ki (Ausztrália) dél-afrikai AIDS betegek együttműködésével (Denborough, 2008).
- **Az élet csapata** Az élet fája módszer egyik variánsa, ahol a fa helyett egy focicsapat szerepel. Itt a játékosok, a pálya, a kapu, stb. szintén az élet fontos területeit és fontos szereplőit jelképezik (Denborough, 2008).
- **Levéllírás** Azáltal, hogy a fiatal levélben írja meg történetét/élményeit, könnyebben tudja értelmezni őket. A levelet lehet címezni egy problémának vagy egy közösségnek. Erőt és a kapcsolódás érzését tudja adni az írójának. (Denborough, 2008).
- **Éleletterületek és identitáskörök.** Ezeket egy körcíkk diagramon kell feltüntetni, ahol minden egyes szegmens az illető életének egy-egy fontos részét jelképezi. A szegmensek mérete is fontos. Ezzel a körrel meg lehet határozni, hogy mely területekről lehet beszélgetni, és melyek a nehéz témák. Így felszínre hozhatók a terápia szempontjából fontos témák. Az identitáskör hasznos eszköz ahhoz, hogy tisztábban lássuk, mit tart fontosnak a fiatal, és elősegíti az identitás tágítását is („Több vagyok, mint pusztán a traumám”) (Cheyns, 2020).
- **Kapcsolati körök** Az identitáskörhöz kapcsolódik, de a hangsúly itt a fiatal kapcsolatain és környezetén van.
- **Életvonal** Ez a módszer segít vizuálisan megjeleníteni a fiatal életét, megbeszélni a fontos témákat, figyelmet szentelve mind a pozitív, mind a negatív élményeknek. Közösséget teremt a kíséret nélküli gyermek gyorsan változó életében, és ugyanakkor a jövőbe is tekint (lásd a Gyakorlati útmutató 3. függelékét).
- **Földrajzi élettörténetek** Ez a módszer abból a felvetésből indul ki, hogy mindenki több alidentitást épít ki élete során, és ezek a földrajzi hely függvényében változhatnak. A fiatal maga rajzol meg egy földrajzi térképet, és a szociális munkással közösen áttekintik az egyes földrajzi helyekhez kötődő alidentitásait és kapcsolatait. Az életvonallal összekapcsolva ezzel a módszerrel jól felderíthetőek az egyes helyszínek mögötti történetek (Loots, 2020).

- **Érzékelési feladatok** Amikor egy fiatal sokat aggódik, és mindig visszatér a negatív gondolati körökhöz, az érzékeléssel kapcsolatos feladatok megnyugvást tudnak hozni a jelenbe. A fiatal elmondja, mit hall, lát, érez, tapasztal, stb., és ezáltal a közvetlen környezetre tud koncentrálni (Cheyns, 2020). Ezt a gyakorlatot földelésnek is nevezik.
- **Biztonságos hely** A nyugtalanság és pánik állapotában segíthet a fiatalnak, ha menedéket talál egy már korábban kigondolt biztonságos helyen. Ez lehet egy fizikai hely (pl. egy szoba), vagy valamilyen elképzelt hely. Például egy olyan hely, amelyről a fiatalnak kedves és biztonságos élményei vannak, a nyugalom és a biztonság érzését adhatja (pl. a nagymamánál a kertben, egy szilvafa árnyékában).

Amikor ezekkel a módszerekkel dolgozunk, mindig tegyük fel magunknak a kérdést:

- Mit szeretnénk elérni?
- Mit taníthat nekünk ez a módszer?

A fiatallal kapcsolatban mindig győződjünk meg a következőkről:

- Komfortos neki ez a helyzet?
- Elég biztonságban érzi magát? Noha fizikailag biztonságban van, elképzelhető, hogy még mindig nem érzi magát biztonságban.

6. ÖSSZEGZÉS

Egyértelmű, hogy a kulturális érzékenység nélkülözhetetlen összetevője a traumát átélt, kíséret nélküli gyermekekkel történő munkának. A kíséret nélküli gyermekek élményei különösen fogékonyra tehetik őket a traumához kapcsolódó egészségügyi problémákra. A kivándorlás előtti és alatti események, illetve az új országba érkezést követő különböző stresszorok tovább súlyosbíthatják a meglévő traumát (Vinson et al., 2019). Ugyanakkor félrevezető lehet a kulturális érzékenységet „összetevőnek” nevezni. Nem egy új tégláról van szó, amelyet ráhelyezünk az összegyűjtött készségeink falára, inkább egy új kötőanyagról, amely átjárja és megerősíti a korábbi készségeinket és tudásunkat. A kulturális érzékenység tudásból, készségekből, és ami a legfontosabb, egy hozzáállásból tevődik össze, amelyek együtt egy élethosszig tartó tanulási folyamatot alkotnak. A kulturális különbségekre érzékeny megközelítésben nélkülözhetetlen, hogy felismerjük és elfogadjuk mindenkinek az egyéni identitását (Vinson et al., 2019). Ily módon jobb lenne kulturális érzékenység helyett inkább a különbségekre való érzékenységről beszélni. Ezen felül a fiatal hangját is meg kell hallani, kívánságait, elvárásait és attitűdjeit figyelembe kell venni. Mindezzel együtt kritikus módon meg kell kérdőjeleznünk saját kulturális keretünket is (Chiarenza, 2012). Röviden szólva a szociális munkásoknak együttesen kell alkalmazniuk a traumatudatos és a kulturálisan érzékeny nézőpontot. Noha ez a munka egy speciális csoporttal, a kíséret nélküli gyermekekkel foglalkozik, a kulturális érzékenység mindig, minden interakcióban fontos. Ahogy korábban írtuk, minden találkozás lehet kultúrák közötti találkozás, így ilyennek is kell kezelni (Vinson et al., 2019).

BIBLIOGRÁFIA

Arikoglu, F., Scheepers, S. & Koranteng Kumi, A. (2014), *Intersectioneel denken. Handleiding voor professionelen die intersectionaliteit of kruispuntdenken in de eigen organisatie willen toepassen*. Brussels, Belgium: Ella vzw.

Aycock, D. M., Sims, T. T., Florman, T., Casseus, K. T., Gordon, P. M., & Spratling, R. G. (2017). Language Sensitivity, the RESPECT Model, and Continuing Education. *The Journal of Continuing Education in Nursing*, 48(11), 517–524. <https://doi.org/10.3928/00220124-20171017-10>

Bäärnhielm, S., Ekblad, S., Ekberg, J., & Ginsburg, B. E. (2005b). Historical Reflections on Mental Health Care in Sweden: The Welfare State and Cultural Diversity. *Transcultural Psychiatry*, 42(3), 394–419. <https://doi.org/10.1177/1363461505055622>

Bemak, F., & Chung, R. C. Y. (2017). Refugee Trauma: Culturally Responsive Counseling Interventions. *Journal of Counseling & Development*, 95(3), 299–308. <https://doi.org/10.1002/jcad.12144>

Bennett, M. (2017) Development model of intercultural sensitivity. In Y. Kim (Red.) *International encyclopedia of intercultural communication* (pp.1-10). Hoboken, USA: Wiley. <https://doi.org/10.1002/9781118783665.ieicc0182>

Breebaart, E., Nanninga K., Alim, L. A., & Mast J. (2019). *Kennisupdate juli 2019: Cultuursensitieve zorg*. Accessed on 29 July 2021, from <https://www.vilans.nl/vilans/media/documents/publicaties/publicatie-cultuursensitieve-zorg.pdf>

Cheyens, L. (2020). *Naar een sterkere geestelijke gezondheidszorg voor NBMV: Omgaan met trauma in het werken met niet-begeleide minderjarigen*. [Powerpoint-slides]. Platform kinderen op de vlucht; UNHCR.

Chiarenza, A. (2012). Developments in the Concept of ‘Cultural Competence’. In D. Ingleby, A. Chiarenza, & W. Deville (Reds.). *Inequalities in Health Care for Migrants and Ethnic Minorities* (1ste editie, Vol. 2) (pp. 66–81). Antwerpen, België: Garant.

Cultuursensitief – Jeugdhulp aan asielzoekerskinderen. (z.d.). Jeugdhulp Aan Asielzoekerskinderen. Accessed on 29 July 2021, from <https://www.jeugdhulpasielzoekerskind.nl/over-jeugdhulp/cultuursensitief/>

Dabbah, M. (2020, 14 februari). *What is Cultural Sensitivity?* Red Shoe Movement. https://redshoemovement.com/what-is-cultural-sensitivity/#_ftnrefl

Day, M., & Badou, M. (2019). *Geboren en getogen. Onderzoek naar de identiteitsbeleving en gevoelens van binding van jongeren met een migratieachtergrond*. Kennisplatform Integratie & Samenleving. Accessed on 19 July 2021, from <https://www.kis.nl/publicatie/geboren-en-getogen>

De Haene, L., Loots, G., & Derluyn, I. (2014). Vluchtelingenkinderen en -jongeren. In H. Grietens, J. Vanderfaeillie, & B. Maes (Eds.), *Handboek jeughulpverlening: deel 1: een orthopedagogisch perspectief op kinderen en jongeren met problemen* (pp. 369–398). Den Haag, Nederland: Acco.

Denborough, D. (2008). *Collective Narrative Practice. Responding to individuals, groups, and communities who have experienced trauma*. Dulwich Centre Publications.

European Civil Protection and Humanitarian Aid Operations (2021). *Forced displacement: refugees, asylum-seekers and internally displaced people* (IDPs). Accessed on 10 August 2021, from https://ec.europa.eu/echo/what-we-do/humanitarian-aid/refugees-and-internally-displaced-persons_en

Gonzalez, I., & Lauwereys, K. (2020). Veerkracht in Superdiversiteit. Welwijs, 2020, (31)4, 5-7

Loots, G. (2021). *Geographical Life-Story Telling: Werken met geografische levensverhalen*. [Powerpoint-slides]. Rapunzel vzw.

Naar een sterkere geestelijke gezondheidszorg voor NBMV. Studievoormiddag 26 november 2020. [Powerpoint-slides]. Platform kinderen op de vlucht; UNHCR.

Perry, B.D. [Info NMN]. (2 April 2020). 4. Regulate, Relate, Reason (Sequence of Engagement): Neurosequential Network Stress & Trauma Series [video]. <https://www.youtube.com/watch?v=LNuxy7FxEVk>

Perry, B.D. & Szalavitz, M. (2017). *The Boy Who Was Raised As A Dog: And Other Stories from a Child Psychiatrist's Notebook* (Revised and Updated Edition). New York: Basic Books.

Talloen, D., & Vanmechelen, O. (2018). Zorg en ondersteuning aan oudere arbeidsmigranten. *Geron*, 20(2), 6–10. <https://doi.org/10.1007/s40718-018-0028-y>

Vinson, J., Majidi, A., & George, M. (2019). Chapter 3: Cultural Humility in Trauma-Informed Care. In M. R. Gerber, (Red.). *Trauma-Informed Healthcare Approaches*. New York, Verenigde Staten: Springer Publishing.

